

DEDE KORKUT KİTABI'NDAKİ “DELI DUMRUL HİKÂYESİ”NİN İÇERDİĞİ MOTİFLERİN SİMGESEL DEĞERİ

Nurullah ÇETİN*

Dede Korkut Hikâyeleri, 13. yüzyılda Kuzeydoğu Anadolu'ya yerleşen Müslüman Oğuz Türklerinin toplumsal, siyasi, kültürel, ekonomik, askeri ve dinî hayatlarını yansıtan destani halk hikâyeleridir. Uzun zaman sözlü gelenekte yaşayan bu hikâyeler, 15. yüzyılda Akkoyunlular Dönemi'nde yazıya geçirildi. *Dede Korkut Kitabı*'nın bugün elimizde 2 nüshası var: Biri Dresden Kral Kitaplığında, diğeri de Vatikan Kitaplığındadır.

Dede Korkut Hikâyeleri, sıradan birer olay metinleri ya da eğlencelik olaylar değildir. Rastgele uydurulan vakit geçirme araçları da değildir. Dede Korkut hikâyeleri; belli bir fikrî, felsefi, dinî ve millî derinliğe sahip, hem millî hem de manevi değerlerimizi sembolik kurgular üzerinden veren metinlerdir. Türklük ve Müslümanlık değerlerini ve anlayışını simgesel motifler, kişiler, olaylar, olgular, durumlar ve nesnelere üzerinden aktarır. Dede Korkut hikâyelerini Müslüman Türk milletinin dinî ve millî değerlerini etkileyici ve kalıcı bir üslupla aktaran yani sahipsiz edebiyattan taviz vermeden ders ve ibret veren metinler olarak okumak gerekiyor.

İşte “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu” adlı hikâye de İslam imanının temel kavram ve değerlerini; İslam hayat algısını; Allah, yaratıcı, yaratılan, zaman, mekân, ölüm, nefis, benlik, isyan, itaat gibi olguları; bir Müslümanın imtihan edilmesini İslam iman anlayışına bağlı olarak temsilî yapı içinde yorumlayan bir hikâyedir.

Bu hikâye kurgusal yapısı itibarıyla gerçekliğin birebir karşılığı değildir. Olaylar, kişiler, mekânlar, motifler gerçek hayattan alınma değildir. Bu hikâye, hayalde üretilmiş masalsi niteliklere sahip bir metindir. Daha çok

1 Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

gerçek ile gerçek dışılığın iç içe olduğu fantastik bir hikâyedir. Burada adı geçen hikâyenin bu motifleri yorumlanarak gösterilecektir.

Hikâyenin Kısa Özeti:

Deli Dumrul, bir kuru çayın üzerine bir köprü yaptırır. Geçenden 33 akçe, geçmeyenden döve döve 40 akçe alırdı. Bunu "*Benden güçlü bir er var mıdır ki çıksın benimle savaşsın.*" diye yaparmış. Bir gün köprüsünün yamacında bir bölük oba konar. O obanın bir yiğidi ölür. Onun için herkes yas tutar. Deli Dumrul bu durumu görünce o yiğidi kimin öldürdüğünü sorar. Onlar da: "*Allah'tan buyruk oldu, Azrail o yiğidin canını aldı.*" derler.

Deli Dumrul buna kızar ve Azrail'le savaşır o yiğidin canını kurtarmak ister. Bu durum Allah'ın hoşuna gitmez. Azrail'e buyruk eder: "*Ey Azrail git o kavatın canını al!*" der.

Azrail, Deli Dumrul'un canını almaya gelir. Deli Dumrul onu görünce eli ayağı titrer. Azrail ona: "*Senin canını almaya geldim. Verir misin? Yoksa benimle savaşır mısın?*" der. Deli Dumrul Azrail'e kılıcıyla saldırır ama Azrail güvercin olup pencereden uçarak gider. Deli Dumrul: "*Benden korktu, kaçtı.*" der.

Atına binip doğanını eline alır ve peşine düşer. Bir iki güvercin öldürür, dönüp evine gelirken Azrail onun atının gözüne görünür. At ürker. Deli Dumrul'u yere atar. Azrail de Deli Dumrul'un göğsüne çöker. Deli Dumrul, Azrail'e canını almaması için yalvarır. Azrail de "*Bre deli kavat bana değil, Allah'a yalvar.*" der.

Deli Dumrul can verip alanın Allah olduğunu anlayınca Azrail'e: "*Sen aradan çık, ben Allah ile haberleşeyim*" der ve Allah'a yalvarır: "*Benim canımı alacaksan sen al, Azrail'i araya koyma.*" der. Allah da: "*Madem deli kavat benim birliğimi bildi. Ey Azrail Deli Dumrul'un canı dursun, canı yerine başka can bulsun.*" der.

Deli Dumrul da kendi canının yerine başka can bulmaya gider. Önce babasına gider. "*Baba canını benim yerime verir misin?*" der. "*Ben vermem git anandan iste.*" der. Deli Dumrul anasına gider, canını ister, o da vermez. Sonra hanımına gider. Karısı seve seve canını vereceğini söyler.

Azrail karısının canını almaya gelir. Deli Dumrul karısının canına kıyamaz ve Allah'a yalvarır: "*Alırsan ikimizin canını beraber al.*" der. Bu söz Allah'ın hoşuna gider. Azrail'e emir verir: "*Deli Dumrul'un babasının ve anasının canını al, Deli Dumrul ve karısına da 140 yıl ömür verdim.*" der.

Hikâyede Yer Alan Motiflerin Yorumu:

Bu hikâye, insanın kendisini merkeze alan tanrılaşma eğilimini; nefsin azgınlığını; Allah'a, meleklerle, kadere isyanı; hayatın bir imtihan oluşunu; dünyaya taparlığı; insanın nefesine olan aşırı ve hatta mutlak güvenini simgesel nitelikli kurgusal bir metinle sorgulayan bir hikâyedir. Tasavvufa özgü nefis terbiyesinin imtihan basamaklarına, mücadele için konulan engellere, zamandizimsel aşamalara bağlı olarak geçtiği süreçler sergilenir. Hikâyede öne çıkan bazı motifleri irdeleyelim:

*İnsan Nefsinin Firavunlaşma ve Karunlaşmasına Eleştiri:

Kur'an-ı Kerim'de Firavun ve Karun hikâyelerine yer verilir. Firavun; insan nefsinin tanrılaştırılmasının, kendisini tek ve mutlak güç bilmesinin, Allah'a isyan eden kişinin kendi iradesini insanlar üzerinde baskı kurarak hâkim kılması olgusunun bir simgesidir. Firavun; insanlar üzerinde sadece Allah'ın hâkim olması, karar verici ve hüküm yürütücü olması yerine insan nefsinin hâkimiyetini temsil eder. Kula kulluk olgusu, Firavun hayatı üzerinden verilir.

Firavun, insanlar üzerinde baskı ile hâkimiyet kurmaya çalışmıştı. Bu hikâyede de Deli Dumrul, zorbalıkla hâkimiyet kurmaya çalışmaktadır. İnsanların fert ve toplum hayatlarını düzenlemede, siyasi kararlarda, insanların neye inanıp neye inanmayacakları veya nasıl yaşayacakları konularında tek belirleyici olarak vahiyle çatışan insan nefsi Firavun'la sembolleştirilir.

Yine İslam'da Karun; insanlar üzerinde ekonomik anlamda baskı kurmanın, insanları sömürmenin, haksız kazanç elde etmenin, zenginliğin bir elde toplanmasının simgesidir. Dolayısıyla İslam; insanlar üzerinde Allah'la çatışarak, Allah'a karşı gelerek siyaseten baskı kurmanın figürü olarak Firavun'u, ekonomik anlamda sömürünün simge figürü olarak da Karun'u gösterir.

İşte Deli Dumrul hikâyesinde Firavunlaşan ve Karunlaşan ya da bu eğilimi gösteren insanlar, sembolik bir hikâye kurgusu üzerinden eleştirilir.

Deli Dumrul'un insanları haksız yere haraca bağlaması, hak etmediği hâlde onlardan zorla para alması, bir kuru çay üzerine bir köprü yaptırıp geçenden 33 akça, geçmeyenden döve döve 40 akça alması onun Karun kişiliğini yansıtır.

Ayrıca herkese meydan okuması, "benden deli, benden güçlü bir er var mıdır ki çıka benimle savaşa" demesi, nefsinin ilahlaştırılması, zorbalık yapması, baskı kurması da Firavun kişiliğini yansıtır.

Deli Dumrul'un bu garip hâlleri, kendi gücü ile orantılı olmayan iddiaları ve eylemleri, imkânsız başarıma davası yani Firavunlaşması ve Karunlaşması, mizahi bir üslupla dolaylı olarak eleştirilir ve insanın haddini bilmesi telkin edilir.

***Kadere Rıza Motifi:**

Hikâyede obanın genç bir yiğidinin canının Azrail tarafından alınması, bunun üzerine Deli Dumrul'un Azrail ile "*savaşayım, çekişeyim, yahşi yiğidin canını kurtarayım, bir daha yahşi yiğidin canını almasın*" demesi motive yer verilir. Bu motif, insanların yaşamasının da ölümünün de Allah'ın elinde olduğu, Allah ne isterse onun olduğu, takdiriilahinin her şeyin üstünde olduğu, kadere karşı gelinemeyeceği, Allah'ın takdirine razı olmak, ona isyan etmemek gerektiği sembolik olarak vurgulanır.

Bu motif kanalıyla verilmek istenen mesaj şudur: İnsanların ne zaman öleceği belli değildir, genç de ölebilir, yaşlı da; bu konuda isyan etmenin bir anlamı ve faydası yoktur. Allah'ın işine karışılmamalıdır. Azrail, insanların canını almakla görevli bir melektir. Ona karşı savaş açmak zavallılıktır, sonuç alınamayacak bir girişimdir.

Yine aynı bağlam içinde Deli Dumrul'un Azrail'e kafa tutması, canını aldığı yiğidin canını geri almaya kalkması, takdiriilahiyeye karşı gelmesi, kadere razı olmaması, Allah'ın kararlarına karşı gelmesi, benlik davası gütmesi Allah'ı kızdıracak tavrılardır. Bu durumda Allah, Azrail'e "*birliğimi bilmeyen, birliğime şükür kılmayan, benlik eyleyen kavat Deli Dumrul'un gözüne görün, benzini sarart, canını hırlat, al*" der. Azrail de onun canını almaya gelince Deli Dumrul'un "*görüür gözü görmez, tutar elleri tutmaz olur, dünya âlem onun gözüne karanlık olur*" Kadere, Azrail'e, Allah'a isyan etmenin trajedisi böyle vurgulanır.

Bu; -Allah'ın Azrail'i Deli Dumrul'un canını almaya göndermesi- insanın benliğini, nefsinin tanrılaştrıramayacağı, Allah'ın kararlarına karşı gelinemeyeceği, gelmeye kalkarsa gereken cezanın verileceği olgusunu simgeleştiren bir motiftir.

İslam'da insan, Allah'ın iradesi ve fiilleri karşısında aciz bir varlıktır. Allah'ın iradesine ve fiillerine karşı gelmek büyük bir günahdır, küfürdür, isyandır. İnanan bir insanın yapması gereken tek şey, Allah'a teslim olmaktır. Deli Dumrul; Azrail ile savaşa tutuşur, kılıcıyla Azrail'i öldürmeye kalkar ama Azrail güvercin olup uçar.

Ayrıca Azrail onun atına görünür, at ürker, Deli Dumrul'u kaldırıp yere vurur. Dumrul'un kara başı bunalır, bunlu kalır. Ak göğsünün üzerine Azrail basıp konar, Dumrul hırlamaya başlar ve “*Aman Azrail canımı alma!*” diye yalvarmaya başlar. Azrail: “*Bana yalvarma, ben emir kuluyum, Allah'a yalvar.*” deyince Dumrul: “*Ya demek can veren, can alan Allahuteala mıdır?*” diyerek akli başına gelir. İlahi irade karşısında kendisinin acizliğini anlar, fark eder, isyandan vazgeçer ve asi nefsi böylece terbiye edilmiş olur.

***Pozitivist Anlayışın İslam İmanı Karşısında Mağlubiyeti:**

Pozitivizm, materyalizm, ateizm gibi felsefi düşünceler maddeyi, görüneni, fizik olanı esas alır; soyut, manevi, ilahi, dinî değerleri ve hakikatleri reddeder yani beş duyumuzla algılanabilen nesnelere dünyasını tek gerçeklik olarak kabul eder, bunun dışındaki soyut değerleri, dinleri, yaratıcıyı reddederler.

İnsanın sadece kendi nefesine olan inancıyla Allah'a olan iman, Hz. Âdem'den beri sürekli çatışma hâindedir. Bu hikâyede insanın kendi nefesine, kendi yaptığı, ürettiği değerlere olan inancının Allah karşısında nasıl zayıf ve etkisiz kaldığını anlatan bir motife de yer verilmiştir.

Deli Dumrul, Azrail'i öldürmek için kılıcıyla ona saldırır ama Azrail, güvercin hâline dönüşerek uçup gider. Burada Azrail meleği; Allah'ın görevlendirdiği figürü, soyut olanı, manevi değeri, dinî bir veriyi temsil eder. Deli Dumrul'un kılıcı ise insan aklının ve biliminin ürünü olan teknolojiyi yani vahyi reddeden ve karşı gelen pozitivistliği temsil ediyor.

Bununla verilmek istenen mesaj şudur: Kılıç, meleğe, insan iradesi Allah'ın iradesine, insan ürünü olan alet Allah'ın görevlisine galip gelemaz. Madde manaya, dünyalık olan Allah'ın görevlisine kafa tutamaz. Böylece insanın meleklerle, Allah'ın görevlendirdiği varlıklarla savaşamayacağı, mücadele edemeyeceği; dolayısıyla insanın Allah'a kafa tutmak, isyan etmek yerine teslim olup itaat etmesinin onun için en doğru yol olduğu motifi vurgulanır.

Bir başka motif, yine aynı olguyu pekiştirir. O da Azrail'in, Deli Dumrul'un göğsüne onu öldürmek kastıyla çökmesidir. Burada temsili olarak fiziğin trajedisini, pozitivistliğin mağlubiyetini, fiziğin metafiziğe yenilmesini görüyoruz.

***Evlilik Kurumunu Tahkim:**

Türk millî kültürünün önemli bir unsuru, sağlam aile kurumudur. Türk ailesi ne kadar sağlam olursa Türk millet birlik ve bütünlüğü de o kadar sağlam olacaktır. Korkut Ata'mız bunu yeni nesillere iyice aşlamak, bu hikâye

kanalıyla Türk aile kurumunu daha da sağlamlaştırmak için karının kocasına, kocanın anne ve babasından daha sadık olduğu, kocanın da karısını çok sevmesi gerektiği motifini yerleştirmiş.

Deli Dumrul Allah'a itaat edip isyandan, benlikten vazgeçince Allah da onun canını almaktan vazgeçer ama kendi yerine başka bir can bulmasını ister. Bunun üzerine Deli Dumrul, kendi canı yerine canını verecek başka birini aramaya çıkar.

Önce babasına gider ama babası oğlu adına fedakârlık yapıp kendi canından vazgeçmez. Sonra anasına gider, canını ister, o da vermez. Daha sonra hanımına gider. Karısı seve seve canını vereceğini söyler. Deli Dumrul da karısının canına kıyamaz ve Allah'a yalvarır: "*Alırsan ikimizin canını beraber al*" der. Burada hikâye kanalıyla karının kocasına saygısının ve sadakatinin, kocanın da karısına sevgisinin pekiştirilmesi için böyle bir motif, ders ve ibret verme amacıyla yerleştirilmiştir. Hikâyede kadının kocasına olan sevgisi, sadakati ve bağlılığı çok etkileyici bir şiirsel söylemle şöyle ifade edilmiş:

*"Göz açıp gördüğüm,
Gönül verip sevdiğim,
Koç yiğidim, şah yiğidim!
Tatlı damak verip soruştuğum
Bir yastıkta baş koyup emiştiğim!
Karşı yatan kara dağları,
Senden sonra ben neylerim?
Yaylar olsam benim mezarım olsun!
Soğuk soğuk sularını
İçer olsam benim kanım olsun!
Altını akçanı harcar olsam,
Benim kefenim olsun!
Tavla tavla şahbaz atlarını,
Biner olsam benim tabutum olsun!
Senden sonra bir yiğidi,
Sevip varsam birlikte yatsam,
Ala yılan olup beni soksun!
Benim canım senin canına kurban olsun!"*

Sonuç:

Deli Dumrul Hikâyesi; bir Müslüman Türk'ün ilk gençlik dönemlerinde kendine, nefesine fazla güvenmesi, âdeta kendisini merkeze alarak enaniyetini kutsallaştırması ve yüceltmesinin zamanla içinden geçtiği tecrübeler ve tabi tutulduğu sınavlarla yanlış oluşunu ve nefsinin terbiye ediliş sürecini verir. Kişinin önce Allah'a asi iken zamanla nefsinin terbiye olmasıyla itaat etme noktasına gelmesi telkin edilir. Buna göre hikâyede nefis terbiyesi süreci şu aşamalardan geçer:

1. Nefsin azgınlık dönemi: Bu dönemde kişi, kendisini en güçlü ve tek hâkim olarak görür. Kendi dışındaki herkesin kendisine tabi olması gerektiğini düşünür, nefisini ilahlaştırır, Yaradan'ı dikkate almaz; hatta isyan eder.

2. İkinci aşamada ilahlaşan nefis, bazı sınavlara tabi tutulur, engellerle mücadeleye sokulur. Bu bağlamda Allah'ın görevlisi bir melek olan Azrail ile mücadeleye kalkışır ama bu mücadelede rezil ve perişan olur.

3. Son aşamada da ise Allah'a isyan eden ve Firavunluk taslayan nefis; sınav ve deneyimler sonucu iyice terbiye edilmiş, ıslah olmuş ve Allah'a isyan yerine itaat eder hâle gelmiştir.

Dolayısıyla bu hikâye; Müslüman Türk çocuklarına Allah'a isyan değil, itaat edilmesi konusunda temsili nitelikte bir ders verme amacındadır.